

Lüfer Devri

Rubi Güler

Çanakkale Üniversitesi

*Bilmem ki size bu âlemi bütün
şâsaası ile hikâye edebilecek miyim?*

Asaf Muammer

Hatırlama Faslı

İstanbul'da yaşayanlar, Boğaziçi'nde tutulan balıkların dünyanın en leziz balıkları olduğunu biliyorlar mı? Eskiler buna inanırlardı, zaten hakikat de budur. İsterseniz yurt dışında herhangi bir lokantada lüfer ızgara sipariş edin. Önünüze gelene bakıp “Ah, şimdi İstanbul'da olmak vardı” demeyecek misiniz?

İstanbul'da yaşayanlar, Karadeniz'in dünyanın en mükemmel balık havuzu olduğunu ve burada lezzeti kıvama gelen balıkların yaz mevsiminin sonlarında İstanbul'a doğru yola çıktığını, balık mevsiminde “ol mâhilerin” Boğaziçi'ni şenlendirdiğini biliyorlar mı? Göç eden balıklar düşünüldüğünde, dünyada İstanbul'dan gayri özel balık havuzu olan bir başka şehir daha var mıdır? Burada önemli olan, balığın Karadeniz'de tutulup İstanbul'a getirilmesi değil, balıkların kendiliğinden Boğaziçi'ne gelmeleridir. Göçmen balıkların Karadeniz'e sahili bulunan bunca şehrin ahalisini

kendilerinden mahrum bırakarak İstanbul'da arz-ı endam etmelerinin anlamı nedir?

İstanbul'da yaşayanlar, vaktiyle Boğaziçi'nde 200 civarında balık çeşidi bulunduğunu, bu balıklardan bazılarının dünyanın başka yerlerinde bilinmediğini, bu kadar çeşit arasında lüferin en mümtaz balık kabul edildiğini ve bu konuda tabiri caizse bir sosyal mutabakat meydana geldiğini biliyorlar mı?

İstanbul'da yaşayanlar, Kızkulesi'nin Bizans'tan kalan güzel bir tarihî mekân olmaktan öteye, balığın lezzeti açısından bir kerteriz mesabesinde olduğunu, aynı cins balığın Kızkulesi'ni geçmeden ve geçtikten sonra yakalanmışları arasında lezzet farkı bulunduğunu biliyorlar mı? Tuzluluk farkından dolayı Boğaziçi'nden Marmara'ya geçen balığın, lezzetinden bir miktar feragat ettiğini biliyorlar mı?

İstanbul'da yaşayanlar, vaktiyle bu şehirde genişçe bir kitlenin lüferin yolunu gözlediğini, onu hasretle beklediğini biliyorlar mı? Bu konunun balıkçı kahveleri başta olmak üzere kıraathanelerde, vapurlarda, cami avlularında ve yalı rıhtımlarında yapılan sohbetlerde ağırlıklı bir yer tuttuğunu, bu bahsin avcılıkla alakalı olması sebebiyle mübalağalı anlatımların caiz olduğunu biliyorlar mı?

İstanbul'da yaşayanlar lüfer balığının avlanmasının ne büyük bir maharet gerektirdiğini ve meraklılarının uğruna sıhhatlerinden çok şey feda edebilecek derecede müptelâ olduklarını biliyorlar mı?

İstanbul'da yaşayanlar İstanbul'un payitaht olduğu demlerde Boğaziçi'nin her iki tarafında oturan ekâbirin, hizmetlerine mahsus kayıkçıları ve balıkçıları olduğu halde, kendileri için tutulmuş hazır lüfere itibar etmeyip sonbaharın esintili Boğaz havasında kayığın üstünde sabahlara kadar bu balığa mesai hasr ettiğini biliyorlar mı? Padişahların, sadrazamların, şeyhülislamın, sultanzadelerin, damat paşaların ve diğer ekâbir zümrenin de bu balığa aşkla meftun olduklarını biliyorlar mı?

İstanbul'da yaşayanlar, bazı yalı sakinlerinin tutup, afiyetle yedikleri balıklar için ayrıca yalılarında özel bir balık havuzu inşa ettirip, mevsiminde yakaladığı balığı daha sonraki zamanlar için sakladıklarını, yani tutkunun bu derecelere vardığını biliyorlar mı?

Bir vakitler İstanbullular yukarıda bahsi geçen hususları umumiyet itibariyle biliyorlardı. Hangi mevsimde hangi cins balığın ne

şekilde pişirilerek yenileceğini de biliyorlardı. Ahmed Rasim'in "Lüfer sözünü duyup da bir parça olsun dönüp bakmayacak İstanbullu farz edemem"¹ sözü meseleyi izah sadedinde oldukça önemlidir. Sonra bu bilgiler İstanbul'un muhayyilesinden kaybolup gitti. Ebediyen mi? Tabii ki hayır. Gün gelecek, bunlar yeniden hatırlanacak.

Cevabı Aranılan Sorular

Bu yazıda birbiriyle ilintili iki tane soruya cevap aranıyor. Birincisi, acaba Osmanlı tarihinde "lüfer" ile irtibatlandırılabilir herhangi bir devir olabilir mi? Eğer böyle bir devir var ise, bu devrin itibari başlangıç ve bitiş noktaları tespit edilebilir mi? İkinci olarak Osmanlıda ekâbirin (kibar, kibarzadegân, rical, ehl-i mezak, sahib-i merak, ehl-i tenezzüh, zürefa, sultanzadeler, damat paşalar vs.) lüfer balığına düşkün hale gelmesinde belirleyici olan kişi, iddia edildiği gibi Abraham Paşa mıdır?

Lüfer ve Asaleti

Eğer "lüfer"i hayvanâtın denizlere mahsus kısmından herhangi birisi olarak görürsek, yanılırız. Ahmed Midhat Efendi'ye göre bu kesinlikle böyle değildir. O, "Lüfer" yazısına şu satırlarla başlar:

"İstanbul'umuzun bazı kadîmden kalma umumi zevk ve merakları vardır ki âdât-ı kadîme ve umumiye-i Osmaniyeyi tetebbu' nokta-i nazarından hakikaten pek mühim şeylerdir. Bunların birisi de lüferdir."

Yani umumiye-i Osmaniyeyi tetebbu' nokta-i nazarından pek mühim bir şeymiş lüfer. İstanbul'u ve Osmanlıyı anlayabilmek için bilmemiz gereken şeylerden birisiymiş.

Yine Ahmed Midhat Efendi'ye göre Boğaziçi köylerinin her birinde levrek ve kılıç balıklarına meftun bir iki kişi bulunabilir. Lüfer tutkusu ise umumidir. Öyle sayıya gelmez.

.....

1 Ahmed Rasim, "Şehir Mektubu -25-", *Malumat*, Sayı: 137, 20 Cemaziyevvel 1315, 5 Teşrinievvel 1313, 17 Teşrinievvel [Ekim] 1898, 3; Ayrıca bk. Ahmed Rasim, Şehir Mektupları, (Dersaadet: Dersaadet Kitaphanesi, 1328), 155.

2 Ahmed Midhat, "Lüfer", *Tercümân-ı Hakikat*, 3966, 21 Eylül 1307, 3 Teşrin-i Evvel [Ekim] 1891, 5.

Lüferin tercih edilmesinin bazı sebepleri vardır. Bu özellikleri ile bu balık diğerlerinden ayrılır. Bu sebeplere dikkat ettiğimizde lezzeti, kıvraklığı, zekâsı ve kolay yakalanamaması gibi hususlar ön plana çıkar.

İsmi ile başlayalım, bu balığın ismini dikkat çekici bulanlar vardır:

*“Ne de zarif, kulağa hoş gelen ismi vardır. Sadece iki hafif heceden ibâret: lü:fer. Yeni gelin gibi gayet nazlı ve edâlıdır.”*³

Asaf Muammer’e göre lüfer Boğaziçi’nde avlanan balıkların “en işvelisi”, “en kurnazıdır.” Lüfer, hiçbir zaman “müptezel” sıfatıyla nitelendirilemez. Bir gecede üç dört sandal palamut tutulabilir, fakat lüfer için bu mümkün değildir. Yazara göre Eylül mehtaplarında “lüfer Boğaz’ın berrak sularında bütün zekâsını kullanarak hareket eder.”⁴ Ahmed Midhat lüferi *“Ne zeki ne kuvvetli ne şeytan hayvandır!”*⁵ ifadeleriyle anlatır.

g G

Ahmed Rasim yemeklerin kokusu üzerinden bir kıyaslama yapar ve şöyle bir sonuca varır: Izgara edilerek kocaman bir kayık tabağın içine yatırılan lüferden çıkan o latif rayiha ile hiçbir yemeğin kokusu rekabet edemez.⁶

Bir başka yazısında da lüfer konusunda ısrarcılığını devam ettirir: *“Lezzeti, cisminin beş on lokmaya müsaid olması, biçimli, ızgara üzerinde kavuruluşu, salata yaprakları arasında veya piyaz altında duruşu, elhasıl her hali emsâline fâiktir.”*⁷

Balıkçılık konusunda en kapsamlı kitabın yazarı olan Karekin Deveciyan’ın kitabındaki şu ifadeler önemlidir: *“Lüfer balığı Boğaziçi*

.....

3 A. Ragıp Akyavaş, “Lüferin Faziletleri”, Âsitâne: Evvel Zaman İçinde İstanbul, içinde, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 153.

4 [Asaf Muammer], “Eski Balıkçılık Âleminde Portreler”, Konuşan: Rıdvan Tezel, *Balık ve Balıkçılık III*, No: 1, Ocak 1955, 16.

5 Ahmed Midhat, 5.

6 Ahmed Rasim, “Şehir Mektubu -25-”, 3; Ayrıca bakınız. Ahmed Rasim, Şehir Mektupları, 157.

7 Ahmed Rasim, “Lüfer”, İkdâm, 4781, 22 Eylül 1907, 9 Eylül 1323, 14 Şaban 1325, 3.

ahalisi ve bâhusus yalı sahipleri için hem gıda ve hem saydı cihetiyle fevkalade bir eğlence teşkil eder. Hâlâ “taze ve ucuz balık yemek için Boğaziçi’nde bir yalıya malik olmak iktiza eder” denildiği meşhurdur.”⁸

g G

Karadeniz’in, okyanuslardan oldukça uzakta olmasından dolayı, tuz oranı düşüktür. Ayrıca çok sayıda nehrin buraya boşalması da Karadeniz’in tuz oranını düşürür.

Lüfer bilindiği gibi gezici balıklardan olup ilkbaharda Karadeniz’e çıkar, Ağustos’un yarısı geldiğinde İstanbul Boğazi’na doğru yola koyulur. Bazıları Trakya sahillerini takip ederek bazıları Anadolu sahilleri üzerinden Boğaz’ın ağzına gelir.

Karadeniz’e çıkarken lezzet bakımından oldukça yavan olan bu balık, Boğaz’a dönüşünde en lezzetli zamanlarındadır. Lüferlerin Boğaz’ın kanal tabir edilen 60 metre derinliğinden Marmara’ya geçmesi mümkün iken, genelde bu böyle olmaz ve lüferler Büyükdere, Beykoz, Tarabya, İstinye, Kanlıca, Kandilli gibi koylara dağılırlar ve bir müddet buralarda vakit geçirirler.

İstanbulular için bakıldığında bahar ve arkasından yaz mevsiminin geçişinden sonra kışa hazırlık babında vücudun balıktaki gıdaya ihtiyaç duyduğu demlerde, dünyanın en lezzetli balıklarından birisi olan lüfer, dünyanın en elverişli balık yataklarından birisi olan Karadeniz’den yola çıkarak İstanbul’a kadar ulaşır. Ve İstanbul’da da meraklı bir çoğunluk tarafından beklenmektedir.

Şu satırlar Ahmed Midhat Efendi’ye ait. Yazar lüfer etrafında gelişen sosyal eylemi, bu eyleme katılanların halet-i ruhiyesini canlı ve heyecanlı bir üslupla anlatıyor:

*“Daha Ağustos içinde vapurlarda “lüfer!” sözü söylenmeğe başlar.
Dost dosta:*

– Nasıl? Bir haber var mı?

*Sualini irâd eylediği zaman o anlar ki sorulan şey lüferdir.
Bi’t-tabii:*

.....

8 Karekin Deveciyan, *Balık ve Balıkçılık*, (Dersaadet 1331), 26. Deveciyan bu ifadeyi Fransızca baskısından çıkartmıştır. Bk. Karekin Deveciyan, *Türkiye’de Balık ve Balıkçılık*, Çev. Erol Üyepazarcı, 3. Baskı, (İstanbul 2006), 70.

– Henüz hiçbir taraftan ses sada yok! Cevabıyla mukabele eder. Yahut:

– Tek tük çinakop zuhur ediyor imiş! Cevabını verir ki çinakoplar lüferlerin küçüğü olduğundan ve lüferden daha evvel Karadeniz'den Boğaziçi'ne girdiğinden bunlar lüferlerin pişdârı, müjdecisi add olunurlar.

Ağustos evâsıtına [ortalarına] ve bâ-husus evâhirine [sonlarına] doğru:

– Çıkıyormuş!... Çekiyorlarmış! Sözleri vapurlarda, yahılarda, köy kahvelerinde, gazinolarda, kiraathanelerde ağızdan ağıza dolaşmağa başlar. Bu sözler her ağızdan çıktıkça bin taraftan kulak kabartıları herkesin çehresinde öyle bir tavır peydâ olur ki güyâ bu çehreler birer levha imişler de üzerlerinde dahi:

– Nerede?... Kimler? Sualleri yazılı imiş zannolunur!

(...)

Nihayet Eylül hulûl ederek hele bir fırtınadan sonraki balığın Karadeniz'den kesretle vürudu itikad olunur veyahut bir yağmurdan sonraki sular bulanarak lüfer kolay tutulur diye zannedilir. Artık mahâfil-i sayyâdânda [avcı mahfillerinde] havadis dahi çoğaldıkça çoğalır. O zaman suallerin de tarzı değişir. Mesela:

– Balıkçılık nasıl? Denilir ki bu balıkçılıktan maksat dahi mahza lüfercilik demektir. Bu yoldaki suallere mesela Kanlıca Körfezi'nde dün akşam balıkçılığın pek a'lâ olduğu ve falan beyin şu kadar ve filan efendinin bu kadar tuttuğu veyahut filancanın şu kadar yem gaib ettiği veya zoka kestirdiği haber verilir. Tutamayanların! Tutanlara gıptası! Zoka kestirenlerin hiddeti! Tutabilenlerin gururu! Artık her taraftan bir kahkaha bir neş'e ki değme gitsin!"⁹

.....

9 Ahmed Midhat, 5. Bana lüfer üzerine çalışmayı Eylül 2006'da *Tercüman-ı Hakikat*'i tararken rastladığım bu yazı ilham etmiştir. Kendi kanaatime göre, sayıları elliye bulan lüfer yazılarının içinde en güzeli budur. Daha sonra Ahmed Rasim'in yazıları gelir. Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey'in yazdıkları da çok güzeldir. Ama kendisinden balıkçılık konusunda daha kapsamlı çalışmalar beklenirdi. Eşref Şefik de oldukça iyi bir lüfer yazarıdır; ekâbirin lüfer merakının başlangıcını belirlemeye yönelik mesaisiyle dikkatleri çeker. Karekin Deveciyan ve Sıtkı Üner teknik bilgi olarak oldukça iyidirler, yalnız lüferin sosyal hayattaki yerini anlamakta onlardan fazlaca bir şey öğrenilmez.

Âsaf Muammer Bey ve “Lüfer Devri”

Yukarıdaki anlatımda tasvir edilen sosyal tutkuyu göz önüne alarak Lüferin bir devirle özdeşleştiğini düşünenler olmuştur. Genişçe sayılabilecek balıkçılık literatürü içerisinde, Lâle Devri’ne benzer bir şekilde, Osmanlı Devleti tarihi içerisindeki bir dönemi “Lüfer Devri” olarak isimlendiren kişi, II. Abdülhamid’in Maliye Nazırlarından İbrahim Edip Efendi’nin torunu Kandillili Asaf Muammer Bey’dir. Asaf Muammer Bey roman, hikâye gibi edebî dallarda eserler veren, II. Meşrutiyet dönemi gazetelerinde siyasî yazılar kaleme alan, İttihat ve Terakki’ye karşı yürüttüğü mücadele sonucu 6,5 yıl sürgün hayatı yaşayıp 1918’de Türkiye’ye dönen bir yazar, ressam, siyaset adamı, denizci ve de zamanının en seçkin balıkçılarından birisidir. Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır.

1955’te verdiği bir mülakatta söylediği hususlar Osmanlı Devleti’nin bir dönemine Lüfer Devri denilmesi gerektiğine dair tartışmayı başlatır.

*“Ah muhterem beyim, o eski balıkçılık âlemleri ne kadar kutsaldı. O âlemleri şimdi şu anda muhayyilede pırıl pırıl yanan bir avizeye teşbih ediyorum. Ondan evvelkilerini görenlerin, bu âlemler için ölü vasfını takdıklarını da sözlerime ilave etmek isterim. Size şu kadarını söyleyeyim ki, nasıl tarihimizde bir Lâle Devri varsa, bir de Lüfer Devri vardır.”*¹⁰

Yazar, kendisi Abdülhamid döneminin son zamanlarındaki Lüfer âlemlerini idrak etmiş olması dolayısıyla, bu dönemi muhayyilesinde “*pırıl pırıl yanan bir avizeye*” benzetirken aynı zamanda Abdülaziz dönemindeki Lüfer âlemlerine kıyasla kendi dönemindekileri “ölü” olarak ifadelendirenlerin bulunduğunu belirtiyor. Kendisi ile röportaj yapan kişiye (Rıdvan Tezel) Boğaziçi’nde oturan “ekâbir”in Lüfer merakı ile ilgili olarak bu âlemi “*bütün şaşaasıyla*” anlatıp anlatamayacağı konusunda kuşku duyduğunu söyler, devamında bu balıkçılık âlemlerinin nasıl bir şey olduğunu şu satırlarla anlatır. “*Evet, gelelim o eski âlemlere. Bu âlemler mehtaplı gecelere tesadüf ederse, onun tadına doyum*

.....

¹⁰ [Asaf Muammer], 15. Burhan Oğuz hatıralarında aynı zamanda eniştesi olan Asaf Muammer’in bu paragrafını aynen aktarır. Burhan Oğuz, *Yaşadıklarım, Dinlediklerim, Tarihi ve Toplumsal Anılar*, (İstanbul 2000), 28. Ayrıca bk. Artun Ünsal, *Boğaz’ın Beş Efendisi, Lüfer, Palamut, Levrek, Tekir ve İstavrite Dair*, (İstanbul 2001), 102-103.

olmazdı. Bu mehtap da, Boğaz'da oturanların İstanbul'a göç etmek üzere bulunduğu bir mevsime isabet ederdi. Yani bilhassa Eylül mehtabı... Bu ayda tutulan lüfere otlak lüferi tabir edilir. O zaman balık, Boğaz'ın bere rak sularında bütün zekâsını kullanarak hareket eder. Bu âleme, sadece bir balıkçılık âlemi, demek pek insafsızlık olur."¹¹ Bilindiği gibi yalılar yazlık mekânlar olup ısıtma tertibatı bulunmayan meskenler idi. Bununla beraber Asaf Ertan yıl boyu oturulan yalılar olduğunu söylemektedir.¹²

Yazara göre lüfer âlemlerinin edebiyat, musıkî ve mizah gibi bazı sanat dallarıyla da sıkı ilişkisi bulunmaktadır. "*Zira Boğaziçi'nde mehtaplı bir geceye rastlayan bir balıkçılık âlemi musikinin, şiirin, nüktenin çok abenkli bir şekilde imtizac etmesi dolayısıyla, bambaşka bir hususiyet kazanırdı. (...) Balık tutulurken, sandallar arasında şiirler teati edilir, zarif nükteler savrulur, bazen, âlât-ı musikiyenin ruhnevaz nağmelerine, davudî bir sesin cevap verdiği olurdu. Zaman zaman, Dedelerden, Sadullah Ağa'lardan besteler geçilir, diğer sandallardan, sükûnetle, zevkle dinlenirdi. Kanlıca Koyu'ndan akseden bu nağmeler, kulaklarda hoş sedalar hâsıl eder, geceyi daha rengin bir hale sokardı.*"¹³

Lüfer âlemlerinin gerçekleşmesinde en önemli âmil lüfer avı olmakla beraber lüferin olmadığı zamanlarda da şiirin, musikin ve nüktenin Boğaz koyularının mehtaplı gecelerinde yankılandığı görülmektedir. Bir de şöyle düşünelim. Kanlıca Körfezi'nde mehtaplı bir gecede icra edilen müzik, konaklarda icra edilen müziğe kıyasla tabiatla daha iç içedir.

Burada Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in ifadeleri daha açıklayıcı görünüyor:

*"Boğaziçi'nde balığa çıkanların çoğu lüfer avcılığına düşkün idiler. Lüfer saydgâhının en meşhuru Kanlıca Körfezi olduğu için mehtap gecelerinde o koca körfez kayık ve sandallarla dolar. Eğer balık çıkmakta ise ortada ses seda çıkmaz, herkes sayd ü şikârıyla meşgul bulunur. Şayet balık çıkmazsa şarkılar, gazelleri taklitler ayyuka çıkardı. O ne eğlencelerdi!... İnsan şimdi hikâyesinde bile bir lezzet bulunuyor."*¹⁴

.....

¹¹ [Asaf Muammer], 16.

¹² 15 Şubat 2012 günü Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı şantiyesinde Asaf Ertan'la yapılan özel görüşmedeki ifadeleri.

¹³ [Asaf Muammer], 16-17.

¹⁴ Ali Rıza, *Eski Zamanlarda İstanbul*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, (İstanbul 2001), 278.

Aynı olayı bize aktaran Asaf Muammer ile Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in anlatımı arasında bazı farklar var. Asaf Muammer balık tutulurken eş zamanlı olarak şiir teatileri yapıldığını, şarkılar söylendiğini ifade ederken Ali Rıza Bey, lüfer avlanırken ortalıkta çıt çıkmadığını, lüfer yokken saz ü söz fasıllarına geçildiğini söylemektedir. İkinci ifade daha doğru gibi görünüyor.

Bu lüfer âlemlerinde sessizliğe de azami dikkat gösterilir, kolektif bir eğlencenin başkalarının da paylaşımında olduğu idrak edilirdi. *“O kadar çıt çıkmazdı ki, kürekler adeta, ses çıkarmıyacak bir şekilde denize batar, ne bir iskarmoz gıcirtısı, ne de bir destur, varda, kabilinden nahoş kelimeler duyulurdu. Bu şiir âleminde, avam ve havas, yani ister molla beyler olsun, ister ekâbir olsun, isterse balıkçı olsun, gecenin sırrı içinde kaybolurdu. Balıkçılar bu âleme iştirak ederler, fakat hicaplarından sesleri çıkmazdı.”*¹⁵

Yazara göre karşılıklı takılmalar da son derece edep kurallarına uygun olarak gerçekleşirdi:

*“Sandaldan sandala yapılan harfendazlıklar da son derece zarif ve müeddep olur, latife latif gerektir, fehvasınca, zerafetten bir derece dahi inhiraf etmezdi. Diyorum ya, lüfer tutulurken, en latif nağmeler duyulur, buna mehtabın verdiği revnak dolayısıyla tadına doyum olmaz bir sefa inzimam ederdi. Hatta aksi sedanın en bariz duyulduğu yerler tercih edilir, hamlacıya bu mahalde kürek tutması tenbih edilirdi.”*¹⁶

Asaf Muammer'e göre mehtapçılarla lüferciler arasında da karşılıklı saygı söz konusu idi. Mehtapçıların gözettiği şey Boğaziçi'nin efsunlu tabiatının ay ışığı altındaki büyümlü atmosferiydi. Lüferciler için en önemli şey ise denizin içinde dolaşan lüferdi.

*“Mehtabın ziyasından sefayap olmak isteyenleri bu bedii zevkten mahrum etmemek maksadıyla, hastalar dahi, lamba yakmazlar, yaksalar bile, perdelerini sıkı sıkı kapıyarak, dışarıya ışık sızmamasına dikkat ve itina ederlerdi. Dahası var: Mehtabın bu sefabahş ziyasına, yabancı bir ışık karıştırmamak için, sigara ateşlerini bile avuç içinde saklarlardı. Bu esnada lüfer tutulur, kulak ve gözlerin kendine düşen hisselerini alabilmesi için, hiç kimse başkasını rahatsız etmezdi.”*¹⁷

•••••

15 [Asaf Muammer], 16.

16 [Asaf Muammer], 16.

17 [Asaf Muammer], 16-17.

g G

Asaf Muammer, ilk defa kendisi tarafından dillendirilen “Lüfer Devri” tanımlamasıyla “Lâle Devri”yle kıyaslamada bulunur ve lüfer âlemlerinin sadece bir balığın avlanmasından ibaret bir ameliye olmadığını anlatır. Lüfer müptelâları lüferin bol bulunduğu sırada şarkı, gazel, şiir, nükte gibi şeylerle uğraşmayıp işlerine bakıyorlardı. Fakat balığın olmadığı zamanlarda ise sandallar arasında şiir, şarkı, gazel teati edilirdi. Mehtapçılarla lüferciler arasında zımnî bir mutabakat vardı. Birbirlerinin keyfini kaçırarak davranışlarda bulunmazlardı. Mehtapta ışık yakılmaz, sigaranın ateşi bile avuç içinde tutulurdu.

Bu yazıda çözülmesi gereken bir muamma, Asaf Muammer’in Boğaziçi’nde lüfer avına çıkan ahaliyi üçe ayırmasıyla ilgilidir. *Molla beyler, ekâbir, balıkçılar*. Yazıda iki defa geçen “molla beyler” ifadesi ile ne anlatıldığını takiben bir sözlükte şu ifade ile karşılaşıyoruz: “*Molla Bey: Asil bir aileden gelen, ilmî ve içtimaî mevkiî yüksek kimseler için kullanılırdı: Hatemi Bey ki meşihattaydı / Molla Bey derdik ona (Orhan Seyfi Orhon).*”¹⁸ Bir yerde “*Molla beyler, Boğaz’ın rutubetine karşı, en mutena kürklerini sırtlarına alırlar, başlarına en nadir şallarını bağlarlardı.*”¹⁹ ifadesi yer almaktadır. “Molla beyler” ile “ekâbir” arasında yaptığı tasnifle acaba Batılılaşmaya daha açık olanlarla bu konuda muhafazakâr olanları anlatmaya mı çalışıyor? “Balıkçı” tabiriyle tahmin edilebileceği gibi halktan lüfer meraklılarının kastedildiği âşikardır.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi Asaf Muammer Osmanlıda “Lüfer Devri” bulunduğuna dair bir iddiada bulunur, fakat bu devrin ne vakit başlayıp bittiği konusunda herhangi bir açıklamada bulunmaz. Kendisinin Lüfer Devri’nin yaklaşık başlangıç ve bitiş anlarını belirlemesi şüphesiz daha iyi olurdu. Fakat maalesef bunu ifadelendirmemiş.

Başlangıç: Bir Sosyal Sürece Nokta Tespiti

Toplumun belirli kesimlerini zaman zaman saran tutkuların başlangıç ve bitiş tarihlerini kesin olarak belirlemek oldukça zordur,

.....

¹⁸ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, II*, (İstanbul 2005), 2092.

¹⁹ [Asaf Muammer], 16.

bunlar herhangi bir savaşın başlangıç ve bitiş tarihini belirlemekten oldukça farklıdır. Çünkü sosyal itiyatların zaman içerisinde alt yapısı oluşur; bu itiyatlar zaman içerisinde yayılır ve toplumun belirgin özellikleri arasına girer. Lâle Devrinde Osmanlı üst tabakasının lâle iptilâsı 1718 yılında oluşmuş değildi. Şüphesiz bu bir süreçti. Bir sadrazamın sadaret hayatının başlangıcı ve nihyeti İstanbul halkının lâle iptilâsının başlangıcı ve sonu olabilir mi? İstanbul halkı için bu devrin mutlaka 1718'in evveli ve 1730'un sonrası da olması lazım. Buna rağmen Lâle Devri Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın sadareti ile sınırlandırılır.

Peki ya bu Lüfer Devrinin başlangıç noktası hangi tarihe tekbül etmektedir? Lüfer devri için söylenebilecek hususlar nelerdir?

Şu anda cevabını aradığımız soru vaktiyle Eşref Şefik'i de bir hayli meşgul etmişe benziyor. Eşref Şefik 1941 ve 1945 yıllarında kaleme aldığı yazılarla bu soruya cevap aramıştır. Yazılardan birisinin başlığı manidar: *“Balık Avı Bizde Yüksek Sınıfın Zevkleri Arasına Ne Zaman Karışmıştır?”* Demek ki bu soru günümüzden yaklaşık 70 yıl kadar önce de sorulmuştur. Bu başlık altında kaleme alınan yazıda çok muhtasar olarak balık avının tarihçesine değinilmiştir:

“Osmanlı tarihinin İstanbul sabbillerinden geçen zevk ve sefahat âlemlerini tetkik ettiğimiz zaman, balıkçılığın Abdülaziz devrinden itibaren yüksek sınıf arasına yayılmağa başladığını anlıyoruz. Damad İbrahim Paşa'nın Kâğıthane ve Çırağan âlemlerinde denizin uzaktan seyredildiğini, ziyafetlerde deniz avından fazla kara avlarına ehemmiyet verildiğini görüyoruz.

Saltanatını av merakı yüzünden kaybeden, av delisi Avcı Mehmed'in hayatında dahi deniz avcılığına ait bir hikâye bulamıyoruz. Şair Nedim'i alabildiğine şımartan Damad İbrahim Paşa'nın Çırağan âlemleri de balık avına ait küçük bir mısraa, ufak bir imaya tesadüf edemediğimize göre, Boğaziçi'ne fazla ehemmiyet veren İkinci Mahmud'un ve vezirlerinin hususi zevklerinde balık avının yer bulup bulamadığını araştırmak icab ediyor.

*O devre ait okuyabildiğim eserler ve görebildiğim vesikalar arasında deniz avlarının mevcudiyetini isbat eden işaretlere rastlayamadım.”*²⁰

•••••

²⁰ Eşref Şefik, “Balık Avı Bizde Yüksek Sınıfın Zevkleri Arasına Ne Zaman Karışmıştır?”, *Av ve Deniz*, No: 3, 31 Aralık 1945, 41.

Yazıda dört döneme atıfta bulunuluyor. Avcı Mehmed ve Lâle Devri'nde balık avı ile alakalı herhangi bir şeye rastlanmadığı ifade edildikten sonra II. Mahmud dönemiyle ilgili araştırma daha sonrakilere bırakılarak Abdülaziz döneminde lüferciliğin başladığı iddiasında bulunuluyor. Öncelikle II. Mahmud'un balıkla ilişkisini irdeleyelim.

Önce Kılıç Balığı

Balık tutkusunun zaman içerisinde değiştiğini biliyoruz. Bu tutkuların bazılarını padişahların özel merakı önyak olmuş bazıları ise padişahlardan bağımsız olarak oluşmuştur. Aşağıdaki paragraf II. Mahmud'un balığa ilgisini etraflıca açıklamakta ve lüfer öncesi dönemde tahtta kimin oturduğunu anlatmaktadır:

“Balık, balık yumurtası ve havyar, Fatih Sultan Mehmed ve diğer padişahlar gibi II. Mahmud'un da sevdiği lezzetler arasındaydı. Beşiktaş Sarayı'ndaki sultana özel mutfağa (Kuşhâne-i Hümayun) alınan erzak arasında havyar, balık yumurtası, lakerda ve sardalyenin adı düzenli olarak geçmektedir. Günümüzün aksine balık ve havyar Ramazan ayında da seçkin damaklar tarafından tercih edilir; şehzadelere, hanım sultanlara, şeyhülislam, ağalar ve diğer saray önde gelenlerine gönderilen iftariyelik hediyeler arasında Azak havyarı, balık yumurtası ve sardalye bulunurdu. Sardalye, sultanın kileri için alınan yiyecekler arasında daimî bir balık çeşidiydi. Öte yandan kılıç balığı, II. Mahmud'un gözde yiyeceklerinden biriydi. Slade, sultanın bu balığa rağbetinin dönemin İstanbul seçkinleri arasında kılıç balığı tüketimini artırdığını ima eder ve geçmişe ait bir hikâye anlatır: 1812'de kılıç balıklarının Marmara'dan aşağı doğru göç etmesi, hem saray halkını hem de şehir seçkinlerini telaşa düşürmüştür. Konu o kadar önemsenmiştir ki, Divan'da gündeme alınmış; kılıç balığından yoksun kalmak istemeyen devlet görevlileri, biri dişi, biri erkek olmak üzere iki kılıç balığı getirtilerek Boğaz'a bırakılması önerisini kabul etmişlerdir. Fakat balıkların kendiliğinden geri dönmesi dolayısıyla bu teşebbüs sonuç vermemiştir. II. Mahmud'un balık yemeklerine düşkünlüğü ilk kez onun döneminde saray mutfaklarında “Balık Matbahı” diye ayrı bir bölüm teşkiline yol açmış olmalıdır. 1826'dan sonra saraydaki aşçıların listesini içeren bir arşiv kaydına göre, Has Mutfak aşçıları arasında gayrimüslim iki balıkçı ile bir adet Balık Matbahı sorumlusu

*da bulunuyordu. Balık yemeği aynı zamanda elçi ziyafet sofralarında görülebilen bir türdü.*²¹

Yukarıdaki paragraf II. Mahmud'un balığa düşkün bir padişah olduğunu, çok çeşitli deniz ürünleri tükettiğini ve özellikle de kılıç balığının dönemin vazgeçilmezi olduğunu ortaya koyuyor. 1812 yılında yaşanan kılıç balığı kıtlığı bir devlet meselesi oluşturmuştur. Padişahın arzusuna karşılık "Efendim, maalesef kılıç balığı yok" denilemeyeceği için İstanbul dışından bir erkek bir de dişi kılıç balığı yakalanarak Marmara'ya getirilmesi Divan-ı Hümayûn'da görüşülmüştür. Ayrıca Osmanlıda üst kültürün saray merkezli olmasından dolayı Slade'in belirttiği gibi paşaların konaklarında kılıç balığı ön plana çıkmıştır. II. Mahmud 1839'a kadar tahtta kaldığına göre kılıç balığının saltanatı da bu tarihe kadar sürmüş olmalıdır. Fakat döneme "kılıç devri" denilemez. Çünkü bu dönem sadece bu balığın lezzetine düşkünlükle alakalı bir durum olup padişah dâhil bütün ekâbirin kılıç balığını avlamaları gibi bir durum söz konusu olmamıştır.

Lüfere Gelince

Osmanlı sosyal hayatının bütün katmanlarında etkili olan lüfer iptilâsının başlangıç noktasını tespitinde ilk önce yukarıdaki mü-talaalarına ilave olarak Eşref Şefik'in²² şu paragrafı ile işe başlamak gerekecektir:

"Eski balıkçılardan dinlediğim hikâyelerden anlıyorum ki, hali vakti, ictimâî seviyesi yerinde olanlar arasında balık tutma hevesinin yayılması Abdülaziz devrinde Abraham Paşa ile başlamıştır. (...)

Mehmet Ali Paşa'nın sarrafı meşhur Karakâhya'nın oğlu olan Abraham Paşa âyan âzalığına kadar yükseldikten sonra İstanbul'un zarif, nüktedan ağniyası içinde zevklerine inanılan insanlardan biri olmuştu: Onun intihab ettiği mesireler, sular ve heveslendiği şeyler kibar sınıfa çabuk yayılırdı.

.....

²¹ Özge Samancı – Arif Bilgin, "II. Mahmud Dönemi İstanbul ve Saray Mutfağı", *II. Mahmud: Yeniden Yapılanma Sürecinde İstanbul*, içinde, ed. Coşkun Yılmaz, (İstanbul 2010), 327-328.

²² Bu şahsın unutulup gitmiş olması ve son yirmi yılda kaleme alınan iki İstanbul Ansiklopedisi'nde hayat hikâyesinin bulunmaması bir kayıptır.

Abraham Paşa'nın balık merakına lüfercilikle tutulduğu eski balıkçıların hatıralarından fark olunuyor. Abraham Paşa ve balık merakını sirayet ettirdiği ahbabları lüferden başka balıkları avlamaya pek iltifat etmezlermiş. Amatör balıkçılığın Boğaz'da başlaması ve lüferin mehtapta tutulması eski kibarların Marmara'da çıkan taşbalıklarının mühimsemelerine sebep olan âmillerdendir.”²³

Eşref Şefik bu kanaatinde yalnız değildir. Abraham Paşa, lüfercilik bahsinde adı çok sık geçen bir kimsedir. Kışın korunaklı bir sandal yaptırmış olması dolayısıyla konudan bahseden kaynakların muhakkak zikrettiği bir kimsedir.²⁴ Daha sonra kaleme alınan yazılar bu iddiaları tekrarlar. Abraham Paşa'nın (1833–1918)²⁵ İstanbul'a kapı kâhyası olarak görevlendirilişi Mısır'da daha sonra Hidiv unvanını alan İsmail Paşa'nın görev süresinin başlamasından (1863) sonraki bir tarihe tekabül eder. O da Sultan Abdülaziz'in saltanatı dönemine denk gelir.

Ekâbir arasında lüfer iptilâsını Abraham Paşa'yla başlatan kaynaklara paralel olarak bizim düşüncemiz de Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'ini rastgele karıştırırken tesadüf edilen birkaç cümleye kadar bu merkezdeydi.

Sultan Abdülmecid'in, saray damadı olan paşaları, hanım sultanların aşırı harcamalarının maliyeye büyük yük getirmesi

•••••

23 Eşref Şefik, “Amatör Balıkçılık”, *Yedigün*, Yıl: 9, C. XVII, Sayı: 440, 11 Ağustos 1941, 11.

24 Ali Pasiner, “Lüfer”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V, (İstanbul 1994), 230. Edhem Eldem, “Abraham Paşa”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi I* (İstanbul 1993), 59.

25 Abraham Paşa Eramyan. Osmanlı İmparatorluğu'nun son devir vezirlerinden zenginliği ile meşhur bir Ermeni diplomatıdır. 1833'te İstanbul'da doğdu. İstanbul sarraflarından Kevork Eramyan'ın (1816–1900) oğludur. Babası Kara Kâhya diye maruf olup Kavalalı Mehmed Ali Paşa ailesinin mutemed-i sarrafı idi. İlk tahsilini hususi hocalardan gördü. Bir ara Mısır Sarayı'nın kalem-i mahsusu müdürlüğünde bulundu. Abdülaziz'in son zamanlarında Mısır'a ait imtiyazların genişletilmesinde Hidiv ailesi ile İstanbul Sarayı ve Babıâli ricali arasında efendisinin lehine çok faal bir rol oynamıştır. I. Meşrutiyet'te II. Abdülhamid tarafından Âyan âzalığına tayin edilmiştir. Beyoğlu'nun ecnebi ve kozmopolit yüksek kibar muhitinde fevkalade nezaket ve zarafeti ile tanınmış olan Abraham Paşa Boğaziçi'nin ecnebi yatağı olan Büyükdere'de bir lüfer avı meraklısı olarak meşhurdu. 1918'de vefat etti. İstanbul Ansiklopedisi, C. II, (İstanbul 1959), s. 890–891.

dolayısıyla²⁶ işlerinden azletmesi sonucu oluşan yeni durum, *Tezâkir*'de şu şekilde anlatılıyor: “*Mehmed Ali Paşa işsiz kaldığı cihetle İncirköyü'ne vesair yerlere gidip dolaşmakta ise de yine vekarına hâlel getirmez idi. Amma sair damad paşalar çocukluk âlemine döküldüler. Geceleri efrâd-ı nâs gibi sandallara binip lüfer saydıyla [av] meşgul oldular.*”²⁷

Cevdet Paşa'nın yukarıdaki ifadeleri padişah damatlarının lüfer âlemlerine katılmalarının pek de tasvip edilir bir hal olmadığını ortaya koyuyor. Paşa, damad paşaların bir tanesini istisna ettikten sonra diğerlerini “*Geceleri efrâd-ı nâs gibi sandallara binip lüfer saydıyla meşgul oldular*” ifadeleriyle ayıplıyor. En azından Cevdet Paşa'nın zihninde o dönemde lüfer tutmak ekâbir için muteber bir şey değildir. Mehmed Ali Paşa²⁸ haricindeki diğer paşaları “vakarına hâlel getirmek”le suçlamaktadır. Verdiği örnek lüfer tutmaya dairdir ve onun indinde “lüfer saydı [avı]” “efrad-ı nâs” a yani sıradan halka ait bir meşgaledir ve bu ameliye “çocukluk âlemine dökülmek” anlamına gelmekte, saraylılar halka ait şeyleri yaptıkları için ayıplanmaktadır. Osmanlı toplumsal hayatında herbir kesimin yapabileceği şeylerin hududunun çizilmiş olduğunu göz önünde bulundurmalıyız.

Cevdet Paşa'nın ifadelerinden şu da anlaşılıyor ki Damad paşalar saraya mensup kişilerin lüfer avına katılmasını problemlili gören anlayışı umursamadan lüfer avına katılıyorlar.

Cevdet Paşa damad paşalar için “*çocukluk âlemine döküldüler. Geceleri efrad-ı nâs gibi sandallara binip lüfer saydıyla meşgul oldular*” derken bu ifadelerden lüfer âlemlerinin canlı geçtiğine dair de bir izlenim edinilebilir. Yani halkın lüfer avına iştiraki yaygındır, üst tabakanın bu eyleme katılıp katılamayacağı konusunda bir anlaşmazlık söz konusudur. Ayrıca Cevdet Paşa'nın cins olarak “balık” tabiri yerine özel olarak “lüfer”i kullanması da dikkat çekicidir. Üst tabaka için memnu olsa da lüferin zihinlerde özel bir yerinin bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir.

.....

26 Konu ile ilgili olarak şu kitapta genişçe bilgi bulunmaktadır. Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı: Refia Sultan*, (İstanbul 1998), 67-74.

27 Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, Yay: Cavid Baysun, (Ankara 1960), 60.

28 Burada iki tane Mehmed Ali Paşa'dan bahsediliyor. Eşref Şefik'in bahsettiği Kavalalı Mehmed Ali Paşa, Cevdet Paşa'nın bahsettiği ise Kaptan-ı Deryalık yapan Damad Mehmed Ali Paşa'dır.

Yukarıda alıntılanan satırları yorumlarken Cevdet Paşa'nın önemli bir Osmanlı tarihçisi olduğu, 1774–1826 tarihlerini kapsayan *Tarih-i Cevdet*'i kaleme aldığını göz önünde bulundurmalıyız. Ayrıca kendisi de Bebek'te bir yalıda oturmakta, Boğaziçi'nde neler olup bittiğini de yakînen bilmektedir.

g G

Dönelim Abraham Paşa'ya. Yukarıda Cevdet Paşa'dan yapılan bu alıntı Ağustos 1858 tarihi ile irtibatlandırılabilir.²⁹ Bu tarihte Abraham Paşa henüz 25 yaşındadır ve İstanbul'a Mısır Kapı Kethüdası olarak görevlendirilmemiştir. İstanbul'a geliş tarihi 1863 sonrası olduğuna göre o geldiğinde Boğaziçi'nde bazı şeyler zaten olmaktadır. Dikkat çekici bir diğer nokta şudur: Eşref Şefik de Abraham Paşa'yı Abdülaziz dönemiyle anmaktadır. Bu sebeple Boğaziçi'nde Osmanlı üst kademesinin lüfere müptelâ oluşlarını Abraham Paşa'nın etkisine bağlamak doğru değildir. Belki de kendisi Boğaziçi'nde var olan –ki artık padişah kızlarının eşlerine kadar sirayet etmiş, padişahın Kanlıca Körfezi'ne kadar lüfer âlemlerini görmeye gittiği– bir eğlenceye iştirak etmiştir. Onun etkisi her halde var olan lüfer merakının yaygınlaşmasına katkıda bulunmasıyla sınırlı olmalıdır.

Ekâbirin Lüferle Alakası

Boğaziçi'nin çeşitli mıntıklarında yer alan köylerdeki ahalinin çoğunluğu balıkçılıkla geçinirlerdi. Onların balıkçılığının kazançla birebir ilgili olduğu muhakkaktır. Bir de Boğaziçi köylerinde geçimini balıkçılıktan kazanmayan (muallim, bakkal, imam vs.) bir kesimin de lüfer merakı eskilere dayanır. Bunlara ekâbirin de eklenmesiyle lüferin toplumun bütün katmanlarının müşterek tutkusu haline gelmesi konumuzun esasını teşkil etmektedir.

Toplumun bütün katmanları sözüyle şunu kastediyoruz: Lüfer âlemleri Boğaz'a, Haliç'e ve İstanbul'un Marmara kıyılarına yakın

.....

29 Damad Mehmed Ali Paşa'nın dördüncü defa icra ettiği Kaptan-ı Deryalık görevinden azil tarihi 28 Ağustos 1858, beşinci defa aynı makama tayin tarihi ise 21 Teşrinievvel 1858'dir. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi V*, (İstanbul 1971), 233.

mesafede ikamet eden ahalinin içindeki bütün toplumsal katmanlara mensup kimselerin iştirak ettiği bir uğraş ve eğlenceydi.

Bu konuyla ilgili en maruf kişileri özellikle belirtmekte fayda var:

I - Lüfer merakı bazı Osmanlı padişahlarını lüfer şehrayinlerine katılacak kadar etkilemiştir. Sarayda, padişahın huzurunda lüfercilik merakının sohbetlere konu teşkil ettiğini Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in yazdıklarından biliyoruz.

Sultan Abdülaziz 1861'de tahta çıktığında halkının hoşlandığı şeyleri merak eder ve aynı zamanda bir padişahta hangi hasletler bulunduğunda halkın o padişahı seveceğine dair araştırma yapar. Bu meyanda kendisine lüfer âlemlerinden bahsedilir.

Veliahtlığı ve padişahlığı zamanında özel hizmetinde ve sohbetlerinde bulundurduğu Nevres Paşa³⁰ Sultan Abdülaziz'e Kanlıca Körfezi'nde mehtaplı gecelerde gerçekleştirilen lüfer avını inceden inceye anlatır. "*O derece medh u sitâyîşte bulunur ki zât-ı şahane o âlemin bizzat temaşasını arzu buyurur*" ve padişah yanına Nevres Paşa ve Mabeynci Emin Bey'i alır ve üç çifte bir sandala binerek Kanlıca'yı teşrif eder. Mehtaplı bir gecedir, loş bir yere sokulurlar ve körfez lüfercilerle doludur ve meraklılarının tadına doyamadığı o anlar yaşanmaktadır.

Bu arada zayıf bünyeli ve yaşlıca bir efendi bir çifte sandalında ve kendi âleminde avlanırken üç çifte sandalın küreklerinden biri oltasının ipini kopartır. Bu duruma canı sıkılan efendi, oltayı yeniden tertip edip işine devam eder. Padişahın sandalındaki Nevres Paşa bunu kasten yapmıştır. Paşa efendinin kolunu dürtükleyip "*Nasıl başvuruyor mu?*" diye sorar. Bu soru, o camiada özellikle balık tutamayanlara sorulan sinir bozucu sualler arasındadır.³¹ Efendi, Nevres

.....

30 Nevres Paşa (1826-1872) "Sultan Abdülaziz merhum, onu aralıkta yanından çıkarır, yine alırdı." İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, III, III. Baskı, (İstanbul 1988), 1185.

31 Ahmed Rasim uzun süre avlandığı halde lüfer tutamayanlara diğerlerinin bu şekilde takıldıklarını anlatır: "*Lüferde yalnız balık tutulmaz. Balıkçı da oltada tutulur, müddet-i medîde intizâr ederek hiddet içinde kalmış olan ve karşı-sındakinin usul usul çekerek balığı avladığına vâkıf bulunan balıkçıya makam-ı istihzâda sarf olunan:*

- *Dokunuyor mu?*

Tabiri kadar dokunan birşey olamaz zannederim." Ahmed Rasim, "Lüfer", 3.

Paşa'nın yüzüne gazapla bakar, hiç cevap vermemeyi tercih eder, fakat kendi kendine de homurdanmaktadır. Nevres Paşa padişahı eğlen-dirme derdinde olduğu için hadiseyi daha ileri götürmeye kararlıdır. Sorusunu tekrarlar ve efendinin kontrollü halinin, beyefendiliğinin taşmasını bekler. İhtiyar yine de cevap vermez. Nevres Paşa inatçıdır, "Sana söylüyorum ihtiyar, nasıl başvuruyor mu?" der. Böylelikle paşa bu soruyu nezaket sınırlarını kaale almadan üç defa tekrarlamıştır, ay-rıca efendinin kolunu hızlı hızlı dürtmüştür. Nevres Paşa açısından maksat hâsıl olmak üzeredir. İhtiyar efendi açar ağzını ve yumar gö-zünü "Behey herif, gözün kör değil a, görüyorsun, 'başvuruyor mu' diye ne sorup durursun ve beni yağ tulumu gibi ne sarsarsın..." Bu esnada kendi kayıkçısı, olayın vehametini kavramış olacak ki efendiye kaş göz hareketleriyle vaziyeti anlatmaya çalışmaktadır. Fakat efendi o halet-i ruhiye içinde durumun farkına varamaz ve "ağzını burnunu ne büküp duruyorsun, kim olursa olsun" der demez kayıkçı yerinden kal-karak efendinin kulağına birşeyler fısıldar. Efendi dikkatlice sandala doğru bakınca onun saraya ait olduğunun farkına varır ve "Aaa!" diye bir nidadan sonra olduğu yere yığılır kalır.

Bu olayın akabinde Padişah kayıkçılarına oradan uzaklaşılması emrini verir. Aynı zamanda ihtiyarın kayıkçısına da peşleri sıra gel-mesini söyler. Efendi saraya kadar devam eden o yolculukta kim bilir ne heyecanlar geçirir, ne tedirginlikler yaşar.

Efendi padişahın kayığını takiben sarayın rıhtımında karaya çıkar, ağırlanır, kendisine kahveler, çubuklarla ikram olunur. "Atiyye-i seniyye ile taltif edilir" ve üç çifte bir kayıkla sahilhanesine götürülür. Balıkxane Nazırı Ali Rıza Bey bu hikâyeyi şu cümlelerle bitirmekte-dir: "Bu zatın Vaniköyü'nde sahilhanesi olan ricalden Recai Efendi mer-hum olduğunu fakir bu vak'ayı hikâye eden müşarünileyh Kurenâ Emin Bey'den işittim."³²

Bu hikâyenin değişik versiyonları da vardır.³³ Fakat Balıkxane Nazırı Ali Rıza Bey bu hikâyeyi, olayı bizzat yaşamış bir görgü şahidinden nakletmektedir ki doğruya en yakın rivayet bu olsa gerektir.

.....

32 Ali Rıza, 278-279.

33 Bk. Münir S. Çapanoğlu, "Sultan Aziz'in Balıkçılığı", *Hafta*, No: 163, 7 Kasım 1952, 27. Münir Sirer, "Tarihi Bir Lüfer Avı", *Yıllarboyu Yakın Tarih Dergisi*, No: 8, Kasım 1978, 68-69. Bu iki yazıdan ilki hikâyenin biraz değişik bir şeklini anlatır, ikincisi Ali Rıza Bey'in yukarıda geçen anlatısının tekrarı gibidir.

Bu hikâyeden anlaşılacağı gibi devletin en üst noktasında yer alan padişah da bu lüfer âlemlerini bizzat yerinde görme arzusu içindedir.

Bu ziyaret Sultan Abdülaziz'in ilk yıllarında olduğu için Cevdet Paşa'nın 1858 tarihli damat paşalarla ilgili ifadesi ile çok yakın yılları içine alır. Abdülaziz'in 1861'de tahta çıktığı dikkate alınır bu yıllarda lüfer âlemlerinin yoğunluğu ortaya çıkmaktadır.

Sultan Abdülaziz'in değişik zamanlarda lüfer avına bizzat katıldığına dair bazı iddialar bulunmakla beraber bunlar daha sonraki tarihlere ait olup ikna edici değildir. Sıtkı Üner "*Sultan Aziz'in lüfer avına çıktığı bir hakikattir*"³⁴ demektedir. Bu kadar. Bu ifade doğru olabilir ancak yukarıdaki hikâyeden türetilmiş de olabilir. Şimdilik ihtiyatlı olmakta fayda var. Aynı şekilde Münir S. Çapanoğlu'nun ifadeleri de genel bir iddiayı ortaya atmaktan ibarettir: "*Balık avına merak sardırılmış Osmanlı ricalinden, paşalardan ve mirasyedilerden başka, padişahlar arasında da lüfer tutmaya merak sardırılanlar vardı. Kıyafetlerini değiştirerek ava çıkarlar, meraklılarla ve balıkçılarla lüfer tutmağa savaşırlardı.*"³⁵

II - Balığa düşkünlüğü bilinen padişahlardan birisi de Sultan II. Abdülhamid'dir. Onun için hazırlanacak balıklarla alakalı şu ifade dikkat çekicidir: "*Devr-i Hamîd-i Sâni'de saray-ı hümâyuna alınacak balıkları Ser-kilârî Osman Beyin maiyeti memurlarından biri sabahları Balıkhaneye gelip mübayaa ederdi. (...) Nefs-i hümâyûna mahsus balıkların cımbız ile kılçıkları ayıklanıp badehu tabh edildiğinden...*"³⁶

Elimizde herhangi bir padişahın bizzat lüfer avladığına dair tek bulgu Sultan Abdülhamid ile ilgilidir. Bu meyanda Sultan II. Abdülhamid, yalnızca lüfersever değil aynı zamanda bir lüfercidir. Sultan'ın lüferden yapılan özel bir salataya düşkün olduğuna dair kayıtlar³⁷ bulunmakla beraber yakın zamanlara kadar lüferciliğiyle ilgili bir kayıt bulunmuyordu. Yakınlarda hatıratı yayınlanan Eğinli Said Paşa şunları kaydediyor:

.....

34 Sıtkı Üner, *Balık Avcılığı ve Yemekleri*, 2. Baskı, (İstanbul 1968), 49.

35 Münir S. Çapanoğlu, 27.

36 Ali Rıza, 284.

37 "*Kofananın sadece yanaklarından başlanarak yapılan salatası Abdülhamid'in sofrasından eksik olmazmış.*" Ali Pasiner, "Lüfer", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V (İstanbul 1994), 230.

“Bugün selamlık resm-i âlisi Mecîdiye Cami-i şerifinde icra olundu. Ba’de’s-salât efendimiz Teşrikiye vapur-ı hümayûnuyla Boğaziçi’nde büyük limana kadar teşrif edüp oradan Beykoz’a avdet birle akşam ta’amı vapurda oldu. Akşamüstü köyden celb olunan bir balıkçı i’anesiyle olta ve saire tedârük olunarak lüfer balığı sayd edildi. Saat on ikiye kadar on altı kadar lüfer tutulup bunların iki tanesini zât-ı şâhâne efendimiz tuttu.” 4 Şevval 1294 – 30 Eylül 1293 [12 Ekim 1877], Cuma”³⁸

Eğimli Said Paşa’nın bu tanıklığı bir padişahın lüfer avladığına dair tam tarihi belirli olan tek kayıt olması açısından önemlidir. 1858’de Cevdet Paşa’nın Damat paşalar için söylediği “çocukluk âlemine döküldüler” sözünden 29 yıl sonra bizzat padişahın balık avladığı bir döneme gelinmesi de dikkat çekicidir.

III - Osmanlı sadrazamlarından Said Halim Paşa da namılı lüfer avcıları arasında yer almaktadır. Mısır Hidiv sülalesinden olan paşa İsviçre’de okumuştur, Fransızca olarak kaleme aldığı eserler (Risaleleri *Bubranlarımız* adlı bir kitapta toplanmıştır.) paşayı Türkiye’de düşünce tarihinin dikkate değer şahsiyetlerinden birisi yapmaktadır. Said Halim Paşa I. Dünya Savaşı yıllarında (1913–17) sadrazam olarak vazife yapmıştır. Abdürrahim Cabir Vada ekâbirden namılı lüfercileri sayarken Said Halim Paşa’yı da saymakta fakat bu konuda başka herhangi bir malumat vermemektedir.³⁹

IV - Bir başka çok bilinen lüferci de tanınmış bir ulema ailesine mensup olan ve (1838–1910) yılları arasında yaşayan Pirizâde Sahip Molla’dır.⁴⁰ Bu şahıs İbn Haldun’un ünlü *Mukaddime*’sini dünya dillerinde ilk defa Osmanlı Türkçesine çeviren Pirizade Mehmed Sahib Efendi’nin torununun torunudur. Ayrıca Şeyhülislam Pirizade Osman Sahib Efendi’nin de torununun oğludur. Bu aile meşhur ulema ailelerinden olup tarihlerinde üç tane şeyhülislam çıkarmışlardır. Sahip Molla’nın ne şekilde avlandığı, hangi özellikleriyle bu âlemde meşhur olduğu vs. üzerine kaynaklarda tafsilat yer almamaktadır.

.....

38 *Abdülhamid’in İlk Mâbeyn Refiki Eğimli Said Paşa’nın Hâtıratı (1876–1880)*, Haz. Davut Erkan, (İstanbul 2011), 166.

39 A. Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor ve Kanlıca Tarihçesi*, (İstanbul 1943), 113. Ayrıca bk. Ali Pasiner, 230.

40 A. Cabir Vada, 113.

Bununla birlikte Eşref Şefik, Sahip Molla'yı işi gümüş zoka döktürmeye kadar vardırırlar arasında saymaktadır.⁴¹

g G

Bu konuyla ilgili çeşitli zamanlarda (yüz yılı aşkın bir süreyi kapsar) bu bahse dair yazılanları ardı ardına kaydetmekte fayda var.

i - Ahmed Midhat Efendi, [1891]: "... *"Balıkçı" dediğimize bakıp da bunu kendilerine kesb ittihaz edenler zannetmemeli. Bu "balıkçı" unvanını kibâra, kibar-zâdegâna kadar medâr-ı mefharet ittihaz eden erbab-ı merakı murad ediyoruz. İşte bunlardan kırlangıç ve levrenkçilik derecesine varan balıkçılar her köyde birer ikişer ya bulunur ya bulunmazlar. Lüfercilik ise umumdur! Saçlı sakallı vak' u haysiyet sahibi kibârdan alınız da çocuklara ve hatta bazen kadınlara varıncaya kadar umumi bir merak Boğaziçi ahalisini lüfer arkasına sevk eder.*"⁴²

ii - Doğrudan doğruya lüferden bahsetmemekle beraber Balık-hane Nazırı Ali Rıza Bey ekâbirin balığa düşkünlüğü hakkında şunları söylemektedir [1922]: "*Vaktiyle rical ve kibarın çoğu ve hele Hıristiyan ağniyâsından Düzoğulları, Mısırlıoğulları, Köçeoğulları, Tıngırlar, Araryanlar gibi kadim aileler azasının kısm-ı azamı balık meraklıydılar. Kıymetini bilirler, takdir ederlerdi.*

Yakın vakte kadar berhayat bulunan Abraham Paşa bu eslâfın bakıyesi idi."⁴³

iii - S[alih] M[ahmud] [1935]: "*Abdülhamid devrinde Boğaziçi yalılıları sahiplerinin ekserisi balık meraklısı idiler. Bunlar meyanında o zaman Şura-yı Devlet azasından Legufet, Mabeynci Arif, Maliye Muhasebecisi Abdurrahman, Şehremaneti Muhasebecisi Mahmud Nedim, sefirlerden Turhan Paşa, Şirket-i Hayriye Meclisi Azalarından Asaf, Mabeyn Meclislerinden İsmail Hakkı bu meraka kendini kaptıranların sayılılarındandır.*"⁴⁴

iv - Dr. Şerafeddin [1938]: "*Boğaziçi'nde balık avı da ayrı ve zevkine doyulmaz bir eğlence teşkil eder. Eskiden vezir vüzera Boğaz'da*

41 Eşref Şefik, "Balık Avı Bizde Yüksek Sınıfın Zevkleri Arasına Ne Zaman Karışmıştır?", 41.

42 Ahmed Midhat, 5.

43 Ali Rıza, 277.

44 S. M. [Salih Mahmud], *Avcılık ve Balıkçılık*, (İstanbul 1935), 82-83.

balık avına çıkarlardı. Ben Sahip Molla'nın, Sadrazam Tevfik Paşa'nın avlandıklarını çok görmüştüm."⁴⁵

v - A. Cabir Vada [1943]: *"Her devrin ekâbirinden lüfer avına merak edenler pekçoktur. Bunların en meşhuru, Büyükdere'de mukim, Mısır kapı kethüdası Abraham Paşa'dır. Avcılık esnasında üşümek için, hususi sandal yaptırmıştır. Bu sandalın üst kısmını, şimdiki motörler gibi, camekânla kapatmış ve iç kısmının anbarına da, etrafı küpeşteli büyük bir delik açtırmıştır. Oltasını bu delikten denize sarkıtarak, lüfer avlanmış. Diğer ekâbiri saymak pek uzun süreceğinden, isimlerinin tâdâdınan sarfinazar edilmiştir. Sahip Molla Bey, Said Halim Paşa bu meyandadır.*"⁴⁶

vi - İsim belli değil [1944]: *"Fakat Boğaz, yarım asır evvel bu bakımdan belki de en haşmetli devrini yaşamıştır. Devlet ricalinden ve zenginlerden meşhur balık mevsimlerinde ziyafetler, eğlenceler, hamam âlemleri tertip ederek Boğaz'ı bir neşe ve şetaret kaynağı haline sokmuşlardır. Bunların arasında Nuri Paşa, Recai Bey, Mazhar Paşa, Mısırlı Mustafa Paşa, Hamamîzade Âli Bey, Düzoğulları, Mısırlıoğulları, Köçeoğulları, Tıngızlar [Tıngırlar?], Azaryanlar ve Abraham Paşa en meşhurlarıdır.*"⁴⁷

vii - Eşref Şefik [1945]: *"Hikâyelere nazaran kışın en soğuk günlerinde lüfer avlamak üzere, üstü camekânlı, ortası delik bir sandal yaptıran İbrahim Paşa'nın [Abraham Paşa olacak R. G.] gümüşten döktürdüğü zokalar hâlâ balıkçılar arasında söyleniyor. Gümüş zoka döktüren ekâbir arasında Saip [Sahip] Molla'yı saymak yerinde olur. Sultan Mecid devrinde Boğaziçi'nde oturan zenginler arasında balık merakının arttığını farkediyoruz. Balık merakını ibtila haline getirmiş, denizin ve fırtınaların tehlikelerine bir balıkçı gibi sahillerimizde avlanmış olanlar içinde, Babîâli hulefasından İstinyeli Cevad Bey'i anmalıyız. Merhum Cevad Bey'in olta takımlarının koca yalının alt katını kaplıyacak kadar zengin olduğunu yakinen biliyorum. Oğlu Faik de babasının merakını almıştır ve her sene lüfercilik başladığı vakit, onun derin öksürüklerini Boğaz'ın muhtelif koylarında sabahlara kadar işitiriz. İstinyeli Faik'in her balığın huyuna suyuna uygun takım kullanması ve balığı sabahlara kadar inat*

.....

45 İhsan Arif, "Boğaziçi Röportajları", *Boğaziçi*, III, No: 18, Mart 1938, 21.

46 A. Cabir Vada, 113.

47 "İstanbul'dan Röportajlar: İstanbul Balıkçılığı", *İstanbul Kültür Dergisi*, I, No: 6, 15 Şubat 1944, 2.

ve ısrarla bekleyişi profesyonel balıkçıları bile kışkırtan, kızdıran hakikatlerdendir.”⁴⁸

viii - Münir S. Çapanoğlu [1952]: “Balık avına merak sardırmış Osmanlı ricalinden, paşalardan ve mirasyedilerden başka, padişahlar arasında da lüfer tutmaya merak sardırانlar vardı. Kıyafetlerini değiştirerek avı çıkarlar, meraklılarla ve balıkçılarla lüfer tutmağa savaşırlardı.”⁴⁹

ix - [Asaf Muammer] [1955]: “Boğaz’da oturan ekâbir, lüfer balığına çıkarlardı. Bilmem ki size bu âlemi bütün şaşaa siyle hikâye edebilecek miyim? Ekseri akşamlar, bazı sultanzadelerin bu avı, (sayd-ı semek) karışıkları görülürdü. Mesela Mahmut Celalettin Paşa’nın oğlu Celalettin Bey de bu âlemleri kaçırmazdı.”⁵⁰

x - Ali Pasiner [1994]: “Eski devlet adamlarından, ünlülerden birçok lüfer avı meraklıları arasında Abdülaziz’in başmabeyncilerinden Nevres Paşa, Ahmed Rasim, Rezaizade Ekrem Bey, Sahip Molla Bey ve Said Halim Paşa’nın isimleri sık sık geçerdi. Padişahlar arasında da Abdülaziz lüfer tutmaya merak sardırانlardandı.”⁵¹

xi - A. Ragıp Akyavaş [2000?]: “Vaktiyle İstanbul’da hele Boğaz köylerinde oturanlarda, zevk erbâbı paşalarda, beylerde bir lüfer tiryakiliği vardı.”⁵²

g G

Bir Devrin Sonu

Eğer Lüfer Devri diye bir devir varsa bunun bir de nihayeti olması gerekir. Bu tarih ekâbirin genel itibariyle lüfer döneminde (sonbahar) kayığına binip oltayı denize atmaktan vazgeçtiği vakitlere işaret eder. Zaman içerisinde yukarıda anlatılan dönemlerin yavaş yavaş söndüğü görülmektedir.

1898 ve 1907 yıllarındaki yazılarında lüferciliğin sönükleştiğine dair hiçbir imada bulunmayan Ahmed Rasim 1921 tarihli “Lüfere

.....

48 Eşref Şefik, “Balık Avı Bizde Yüksek Sınıfın Zevkleri Arasına Ne Zaman Karışmıştır?”, 41-42.

49 Münir S. Çapanoğlu, 27.

50 [Asaf Muammer], 15-16.

51 Ali Pasiner, 230.

52 A. Ragıp Akyavaş, 153.

Hoş Geldin!” yazısında bazı şeylerin gerilerde kaldığını anlatmaktadır. Yazarın di’li geçmiş zaman kipi kullanması oldukça manidardır:

“Yarısı yaz”, “yarısı kış” dedikleri “yeni-eski” Ağustos’un on beşini atlayalı hayli gün oluyor.

Bizde ilkbahar geç geldiği halde sonbahar nihayetlerinde bir yağmur, karada “bıldırcın”, denizde “lüfer” avı ile başlar... Yani iki taraflı azim bir “dedikodu” çıkar... Bir tarafı oynar oynar, bir tarafı uçar uçar...

Lüfer!.. Vay lüfer vay!.. Neredesin?.. Gözümüz yollarda kaldı!

(...)

Bilmem son senelerde “lüfer”in seyri nasıl? Evveleri Boğaz’ın yukarılarında görünür görünmez Macar[burnu], Umuryeri, Burunbahçe, İstinye, Körfez, Baltalimanı, Bebek, Çengelköy önlerine doğru yavaş yavaş akar... Bütün Eylül mehtabını (!) bu kıyılarda geçirirdi!

Erbab-ı merak “tonoz”larını vaktiyle kurarlar... Oltalarını yoklarlar.... Kutularını yaparlar.... Sandallarını balığa hazırlarlardı...

Zokalar dökülür, maskallanır... “Misina”lar yoklanır... Bunlar tamir edilir... Kandiller silinir, cıva, sünger, iğne, kıl, mantar,, yem tahtası, bıçağı, yedek ip alınır, ne olur ne olmaz toprak, teneke, çini mangallara, ızgaralara metanet verilir... Çiğ, nem korkusuyla baş tarafa muşamma’, eski kaput, palto, battaniye, kış altına da “kumanya” atılırdı.

Mehtab, yakamoz, ay karanlığı, akşam alacası, sabaha karşı... Bunlar o nev’i sözler idi ki hemen hemen “lüfer”, “kılıç” gibi mevsim balıklarından başkalarında ağza alınmazdı... Şimdi işittiğim bile yok.... Kibar ve ağniyânın kayıkçısı olduğu gibi balıkçısı da var idi... Hem efendi tutar, hem hizmetkâr eğlenirdi!... (Tonoz) yoklamak, sepet çekmek, parekete aşırarak, zoka çalmak, olta dolaştırmak, buralarda adeta bir zevk idi. Boğaziçililer Aburkapu, Üsküdar, Beşiktaş... Marmara kıyılarında tutulanlara “şaşkın lüfer” demekle ora oltacılarını istihfâf ederlerdi.

Sokaklar, balık pazarları:

- Lüfer!

Avazlarıyla çın çın öter....

- Mangal devirir, ateş söndürür derler a.... Dün akşamki balıklar nasıl idi, Allah için söyle!

- *Mangal değil 32 numaranın bacası!...[Şirket-i Hayriye'nin vapuru kastediliyor R. G.] gibi medhiyelerle yağlılığı anlatılırdı. Nerede o "lüfer"ler, o lüferciler!.. Nerede o eski ağızlar! Sade "lüfer" değil, ihtimal tarz-ı ekli [yenme şekli] bile unutuldu!*

- *Şöyle boğazı altından içini çektiğin kadar çeker... Izgaraya yatırır... Gözleri beyazlandı mı... Evvela başından bir dişlersin... Ensesini emer... Yanaklarını sömürür... Yakasında yalanır... Sırtının dikenini sıyrır... Biraz zeytinyağı, limon, maydanoz... Sırtından devirir... Löp etlerini iki parmağın arasına sığdırır, ekmeğin toplu tarafıyla da salçasına bandın da, yallah ettin mi... Aman Allah!... Fakat mübarek "şıra" da ister! Lüfer bilenler de kalmadı!*

Teranesiyle bir zamanlar Boğaziçini sonbaharda kışda yaşatan balık merakı devr-i Hamîdînin her türlü tevehhümât ve isnadatı ile söndüğü gibi, lüfer gibi, kılıç gibi balıklar da eskisi gibi aksamağa başladılar."⁵³

Bu cümbüslü ifadelerde dikkat çeken hususlardan biri lüferi karşılamak için yazılmış bir yazıda lüferi bilenlerin kalmadığından, Abdülhamid dönemiyle beraber lüfer âlemlerinin sönükleştiğinden bahsetmekte, hatta artık lüferin de o kadar çok miktarda Boğaz'a gelmediğini söylemektedir.

Yazarın "Nerede o "lüfer"ler, o lüferciler!.. Nerede o eski ağızlar! Sade "lüfer" değil, ihtimal tarz-ı ekli [yenme tarzı] bile unutuldu!" cümlesi bir devrin gerilerde kaldığının en veciz ifadesidir.

Bu meyanda Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey'in yukarıda alıntılanan ifadelerini bir daha hatırlamamız gerekir: "*Vaktiyle rical ve kibarın çoğu (...) balık meraklıydılar. Kıymetini bilirler, takdir ederlerdi.*"⁵⁴ Bu ifadeler 1922 tarihlidir. Bu alıntıda "vaktiyle" ifadesi önemlidir. Burada da geçmişten bahsediliyor. Anlatılan konu geçmişe ait bir hatıradır artık. Bu gözlemin Balıkhane Nazırlığı yapmış bir kişiye ait olması ayrıca önemlidir.

Ahmed Rasim'in lüfer merakının ekâbirde sona erdiği dönemle ilgili verdiği tarih oldukça makul görünüyor. Çünkü Sultan Abdülhamid'in tahttan indirildiği tarihten iki sene sonra savaşlar dönemi

.....

53 Ahmed Rasim, "Lüfer'e... Hoş Geldin!", *Vakit*, 1357, 17 Muharrem 1340, 20 Eylül 1337, 1921, 3.

54 Ali Rıza, 277.

başlamıştır. Trablusgarp, ardından Balkan savaşları, akabinde I. Dünya Savaşı, ardından İstanbul'un işgali, daha sonra İstanbul'un başkent vasfını kaybederek üst bürokrasinin Ankara'ya nakli gibi durumlar o eski lüfer âlemlerinin devam etmemesine sebep olmuştur. 1930'lu yıllarda Boğaziçi'nin çöküşü tabiri sık sık kullanılacak, Şirket-i Hayriye tarafından Boğaziçi'nde iskânın teşvik edilmesine yönelik olarak *Boğaziçi* isminde bir dergi çıkarılacaktır. Bundan sonra II. Dünya Savaşı'nın sıkıntılı günleri gelir. Şüphesiz Boğaziçi'nin balıkçı halkı yine lüfere çıktı, ekâbirden bazıları da bu lüfer âlemlerine iştirak etti. Ancak bugünler artık o günler değildi. O devir gerilerde kaldı. Bunlar Boğaziçi ahâlisinin değişmesiyle de alakalıdır.

Sonuçtan Önce: Lâle ve Lüfere Yakından Bakalım...

Lâleye ve lüfere biraz daha yakından bakacak olursak her ikisinin de Osmanlı toplum hayatında bir süre etkili olduğunu görürüz.

Lâlenin ömrü Nisan ayında belirli bir süreyi kapsar. Lüfer ise her sene iki defa Boğaz'dan geçerek göç eder. Karadeniz'e çıkışı sadece doğal bir olay iken Karadeniz'den dönüşü İstanbul'da merak ve coşkuya sebep olur. Ağustos'un yarısından sonra başlayan lüfer dönemi, bazen bir mevsim kadar sürse de esas itibariyle ekim ayıdır. Her ikisi de serin günlerin meşgaleleri sayılır: Lâle henüz ısınmamış havaların, lüfer ise sıcaklığın günden güne azaldığı zamanların meşgalesidir.

Lâle Devrinde Sadabat, Lüfer Devrinde Kanlıca Körfezi dillerde dolaşır. Her ikisi de toplumun pek çok katmanından kimselerin katıldığı eğlenceler arasındaydı. Lâle daha çok gündüzün, lüfer ise ekseriyetle gecenindir. Lâle bitkiler, lüfer hayvanlar âleminin mutenâ üyelerindedir. Lâle yetiştirildikten sonra seyriyle insana huzur veren bir bitki iken, lüfer her şeyden önce hasretle, heyecanla yolu beklenen bir balıktır. Lüfer Boğaz'ın Karadeniz girişine geldiği andan itibaren heyecan doruğa çıkar. Lüfer lâle gibi hareketsiz olmadığı için meşakkat bakımından bu iki İstanbullu kabil-i kıyas değildir. Lâlenin renk ve endamı insana sürur verirken, lüfer kıvrak zekâsıyla şaşırtır ve hatta bazen insanoğlunun zekâsını işlevsiz hale getirebilir. Lüfer hem lezzeti hem de avlanmasındaki meşakkatten dolayı sayısız hem cinsi arasından seçkin bir balıktır.

Lâlenin bilindiği kadarıyla mübalağa vezni ile hemen hiçbir ilişkisi olmamış iken lüfer avcılığa dâhil bir bahis olduğundan, “gerçek” ile “hikâyesi” arasında mesafe bir hayli açıktır. Bir yaptıysanız bir anlatmanız şart değildir, üç de anlatabilirsiniz beş de. Bir zokaya iki lüfer taktığınızı iddia edebilirsiniz. Dinleyen, anlatılan her şeyin muhakkak doğru olmasının gerekmediğini bilir. Yahut da kaçan balık büyük olur fehvasınca arkasından baktığınızı çinakopu “kofanaydı” diye takdim edebilirsiniz.

Lâlenin çeşitlerini yetiştirmek yahut bunları satın almak hususunda da heyecan ve rekabet olsa bile bu durum lüfer mevsiminde olduğu gibi her gece tekrarlanan şeylerden değildir. Lüferde rekabet her kesimden insanın katıldığı bir ortamda olur. Eski sadrazam ile Sarı Çizmeli Mehmed Ağa yaklaşık eşit şartlardadır ve lüfer her ikisinin oltaları arasında can-ı azizinin istediğine meyl eder. Ekâbir ile ahalinin lüfer faslındaki durumu sosyal dengesizliklerin ortadan kalktığı hatta tersine işlediği bir vasata işaret eder. Çünkü ahali ekâbirden lüferi avlama konusunda çok daha mahirdir, ayrıca Boğaz’ın iç dondurucu soğuşuna karşı şüphesiz daha dayanıklıdır.

Lâle karada sabit bir mekânda kendisini gösterirken lüfer denizdedir. Deniz dalgalıdır, denizde sandalın sürekli istikrardan yoksun olduğu muhakkaktır. Lâle ne kadarsa o kadardır. Ama lüfer her akşam değişir. Yokluğu ile sıkıntı, corum zamanlarında çokluğu ile coşku meydana getirir.

Lâle ve lüfer, mukayesesi alakasız gibi görünse de birisi XVIII. yüzyılda diğeri XIX. yüzyılda Osmanlı toplumunu kendisine meftun etmiş iki mutena varlıktır.

Ve nihayet her ikisi de İstanbul’un gündeminden bir müddet uzaklaşmış olmasıyla da benzerlikler taşırlar. Lâle yakın geçmişte İstanbul’a geri döndü, İstanbul’da yaşayanlar mevsiminde milyonlarca lâleyi seyredabiliyorlar, lâlelerin İstanbul dışından da bir hayli meraklısı –kendi annem ve babam gibi– her sene şehre geliyor. Lâle işi kolay, diktin mi bitiyor. Lüferin yokluğu ise insanlığın tabiata verdiği zarar faslından bir bahis olup onun devası lâle kadar kolay değildir. Allah lâleyi ve lüferi İstanbul’dan eksik etmesin!..

Sonuç

Boğaziçi köylerinde meskûn, balıkçılıkla geçinen ahali ve bunların yanında yine Boğaziçi köylerinde balıkçılıktan gayri işlerle meşgul olduğu halde balıkçılığa da meraklı bulunanların her yıl yaz mevsiminin sonuna doğru oltalarını balık avlamak için Boğaz'a bırakmalarının tarihi her halde çok eskilere kadar gidiyordur.

Bunun yanında Boğaziçi'nin her iki yakasına inşa edilen yalı-larda yazları yaşayan ekâbirin yukarıdaki paragrafta adı geçen sınıflardan kayıkçısı yahut balıkçısı olduğu da biliniyor. Fakat bir vakit geliyor ki bunların tuttukları lüferle iktifa etmeyip, kendilerinin lüfer avına merak sarması toplum katmanlarının hemen tamamına yakınının lüfer avı bahanesiyle Boğaziçi'nin köylerinde mehtaplı gecelerde bir araya getiriyordu.

Lüfer avının aynı anda bir rekabet olması dolayısıyla doğuştan balıkçı olanlarla beraber bu rekabete girişmek Osmanlıda ekâbirin ilginç bir özelliği olmalıdır. Çünkü daha sonra ne kadar usta olursanız olun Boğaziçi köylerinde yaşayan ahali kadar bu konuda mahir olmanız zordur. Sosyal piramidin ters dönmesi pahasına ekâbirin bu âlemlerde yer alma arzusu dikkate şayandır.

Osmanlıda ekâbirin balık avına çıkışının daha önceki dönemlerde de örneklerini bulabilmek mümkündür. Boğaziçi'nde sayfiye hayatının başladığı zamanlardan sonra ekâbirden bir ferd-i vahidin bile balık tutmaya meraklı olmaması düşünülemez. Tabii o dönemde ekâbirin balık tutması tasvibe şayan bir durum olmamakla beraber yine de lüfer düşkününü kimselerin olabileceği tahmin edilebilir. Burada izini sürdüğümüz şey, tek tük yapılan lüfer avlarından ziyade sosyal bir sarmal halinde ekâbirden çok sayıda kişinin aynı zaman diliminde lüfer saydına müptelâ olmasıdır.

Bu sosyal tutkunun tarihini daha önce araştıranların çıktığını yukarıda belirtmiştik. Eşref Şefik uzun yıllar radyoda İstanbul'un nam yapmış oltacılarını anlatan birisi olarak 1940'lı yıllardan itibaren bu konuyu lüfer âlemlerine iştirak edenlerden soruşturmuştur. Bu soruşturmalarında Abraham Paşa'nın bu iptilâyı başlattığına dair bir sonuca ulaşmıştır. Abraham Paşa'nın lüfer merakının başlangıcını teşkil ettiğine dair iddia yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı doğruya yakın görünmemektedir. Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'de ifadelendirdiği

Padişah damatlarının lüfer avına katıldığına dair rivayetleri [Ağustos 1858] Abraham Paşa öncesi döneme tekabül eder. O sebepten Osmanlıda lüfer tiryakiliğinin başlangıç noktasını herhangi bir kişiye bağlama imkânı bulunmamaktadır.

Bu tarihten [1858] 3 yıl sonra tahta geçen Sultan Abdülaziz halkının itiyatlarını belirleme ve onlarla paralel hareket etme kaygısıyla danışmanlarının da yönlendirmesiyle Kanlıca Körfezi'ndeki lüfer âlemlerine gözlemci olarak katılmış, bu arada orada bulunan saray görevlilerine şaka yapmayı da ihmal etmemiştir.

Sultan Mahmud II gibi balığa düşkün olduğu bilinen Sultan Abdülhamid II'nin de eline oltayı alarak bizzat lüfer tutmuş olması, lüfer uğruna padişahların da mesai sarfettiğini ortaya koyan dikkat çekici bir durumdur.

Sadrazamlar Said Halim Paşa, Ahmed Tevfik Paşa şeyhülislamlardan Pirizade Sahip Molla'dan başlamak üzere bir yanılla molla beyler, diğer yanılla ekâbir Boğaziçi'nin yerli halkıyla beraber uzunca bir süre lüferin yolunu gözlemiş, sonbaharın soğuk gecelerinde kayık üzerinde bu tutkularının icabını yerine getirmeye çalışmışlardır.

Bu devran uzunca bir süre devam etmiştir. Mehtap âlemleriyle ilgili olarak Sultan Abdülhamid döneminde bazı kısıtlamaların getirildiğine dair kayıtlara rastlanabilmesine rağmen lüfer âlemleriyle ilgili olarak düzinelerce yazıda herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

Yarım asır kadar süren bu dönemin Sultan Abdülaziz'in tahta olduğu dönemde çok daha canlı olduğu rivayetini aktaran Asaf Muammer, kendisinin de iştirak ettiği Abdülhamid dönemindeki lüfer âlemlerini de muhayyilesindeki ışıltılı avizeye benzetmektedir.

Bu dönemin hangi tarihlerde sona erdiğine dair yekûn çizgisi lüfer üzerine dikkate değer yazılar kaleme alan Ahmed Rasim tarafından çizilmiştir. Ona göre lüfer döneminin sonu, Sultan Abdülhamid'in saltanatının sonuna tekabül eder.

g G

Lüfer Devri isimlendirmesine esin kaynağı şüphesiz 1718–1730 tarihleri arasındaki zaman dilimine Lâle Devri denmesidir. Yukarıda da belirtildiği gibi Lüfer Devri isimlendirmesi Asaf Muammer

Kütayis'e aittir. Fakat ismini koyduğu devrin hangi tarihleri kapsadığı konusunda herhangi bir tarih belirleme yoluna gitmemiştir.

Bütün bu mütalaalar ışığında Osmanlılarda Sultan Abdülmecid'in son dönemlerinde başlayan ve Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının nihayetine kadar devam eden bir Lüfer Devri mevcuttur. Bu tarihler 1858–1909 arasındaki yaklaşık yarım asırlık bir süreyi kapsamaktadır.

Özetlemek gerekirse, Lüfer Devri Asaf Muammer Kütayis'e ait bir isimlendirmedir. Başlangıç tarihi olarak XIX. yüzyılın en önemli tarihçisi Cevdet Paşa'nın gözlemlerine dayanır, eğer bir tarih vermek gerekirse 1858 yılını belirlemek gerekecektir. Bu tarihin daha eskiye gitme ihtimali de mümkün olabilir. Bu bağlamda lüferciliğin Abraham Paşa ile başladığına dair Eşref Şefik'in analizleri gerçeği yansıtmamaktadır. Lüfer Devri'nin bitiş tarihi ise edebiyat dünyasının ünlü isimlerinden ve lüfer müptelâlarından birisi olan Ahmed Rasim'in yazdıklarıyla tespit edilmiştir ve bu tarih 1909'dur. Şu anda okumakta bulunduğunuz makalede, değişik yerlerde yer alan bu bilgiler sistematik hale getirilmeye çalışılmıştır.

Her şeyin Batı'dan ithal edildiği bir dönemde yerli bir merakın ortalığı bu derece kasıp kavurması modernleşme tarihçilerini ilgilendirmelidir. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hem *Huzur* romanında hem de yazılarında lüfere özel bir yer vermesi bununla da ilgilidir.

Lüfer merakının oluşumunda Şirket-i Hayriye'nin katkıları önemli âmillerden birisidir. Hem Boğaziçi kıyılarının meskûn hale gelmesinde hem de lüfer müptelâsının oluşmasında bu şirketin etkisi inkâr edilemez. Tatil günleri için aynı şey söylenemese de, hafta içinde mesai sonrası hava kararmadan önce, Boğaziçi köylerine beyefendinin yetişmesi başka türlü mümkün olamazdı.

Bir tebliğin sınırlarını aştığı için konu kısaltılarak bu hale sokulmuştur. İlgili metinler ve araştırmanın geri kalan kısmı daha sonra yayınlanacaktır.